

На сучасному етапі розвитку української державності національна пам'ять виступає важливим чинником самоідентифікації та консолідації суспільства, а вивчення впливу на неї державотворчих традицій, цивілізаційних досягнень народу, минулого його боротьби за свободу та соборність дедалі більше стає одним із пріоритетних напрямів в українському гуманітарному просторі. Актуалізація цих досліджень, супроводжуючись зростанням кількості публікацій, розмаїттям тематики, розширенням кола авторів, є закономірним підтвердженням здатності науковців оперативного реагувати на гострі проблеми сьогодення, давати вчасні відповіді на виклики історії в умовах глобалізованого світу.

З огляду на це вихід наприкінці минулого року першого випуску збірника наукових праць «Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу: Національна та історична пам'ять», підготовленого Українським інститутом національної пам'яті, заслуговує на особливу увагу. Не буде перебільшенням назвати появу цього збірника знаковою подією, яка засвідчує, що дослідження проблем пам'яті в Україні набувають комплексного, системного, послідовного, тобто по-справжньому наукового характеру. Водночас збірник, без сумніву, це важливий крок у тривалому і непростому процесі інституціоналізації вітчизняних досліджень проблем національної та історичної пам'яті. Виступаючи першим в Україні профільним періодичним виданням, він покликаний висвітлювати широкий спектр теоретичних та науково-практичних проблем, перевести меморіальні студії у площину довготривалого, багатоаспектного та широкомасштабного наукового проекту.

Примітно, що до складу редакційної колегії збірника (головний редактор – директор Українського інституту національної пам'яті, член-кореспондент НАН України В.Ф.Солдатенко) входять учені з провідних наукових установ, зокрема академічних Інституту історії України, Інституту політичних та етнопольових досліджень імені І.Ф.Кураса, Інституту держави і права імені В.М.Корецького, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Це підтверджує наміри Українського інституту національної пам'яті здійснювати свої дослідження в тісному співробітництві з колегами по академічному цеху, сподіваючись, що така співпраця неодмінно сприятиме об'єднанню зусиль, спрямованих на вивчення проблем, які торкаються впливу ключових подій та процесів історії на сучасність, наукового забезпечення державної політики у цій найбільш дражливій сфері.

Головна увага у збірнику приділяється теоретико-методологічним та науково-прикладним проблемам національної та історичної пам'яті, подальшому розвитку, вдосконаленню, упорядкуванню понятійно-категоріального апарату, що використовується у наукових дослідженнях. Надзвичайно важливим для сучасного стану українського суспільства, як і для вітчизняних наукових досліджень є те, що у збірнику демонструються нові підходи до концептуалізації поняття «національна пам'ять», значно розширюється її трактування.

Справедливим видається твердження В.Ф.Солдатенка стосовно сумнівності і навіть хибності хронологічного обмеження історичної пам'яті найбільше трьома останніми поколіннями, приблизно 80 роками (с.15). Слід погодитися з поглядом ученого, що така постановка питання, більш за все, далека від наукових уявлень і багато у чому кон'юнктурна. Водночас можна підтримати запропоноване наукове визначення поняття «національна пам'ять» як своєрідного феномену суспільної свідомості, селективно збереженої нацією сукупності знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення та консенсусно сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку в майбутньому (с.15–16). Уніфікація зазначеної дефініції відкриває новий простір для осмислення ключових історичних подій, постатей, місць, що впродовж тривалого часу впливали на формування національної пам'яті та продовжують виконувати свою місію попри всі суспільно-політичні трансформації.

Особливо значущим на тлі проблем, яким присвячено перший випуск, є визначення стратегічної лінії Українського інституту національної пам'яті. Не можна не погодитися з тим, що її домінантою, як зазначається, має бути, по-перше, відмова від нефахових, ідеологізованих підходів, а по-друге, послуговування (звісно в межах можливого) набутками науки та по-справжньому істинним знанням (с.10).

Автори статей, серед яких не лише співробітники інституту, але й відомі вчені з інших наукових установ, задаються метою визначити моделі пам'яті в контексті державної політики (В.В.Кривошея), з'ясувати регіональні особливості формування національної пам'яті в Україні (О.М.Любовець), проаналізувати вплив інформаційно-психологічних процесів глобалізації на функціонування механізму національної пам'яті (Д.В.Веденев), розкрити складові змісту її поняття як державотворчої категорії (Ю.С.Ганжуров). Органічними і плідними у збірнику є розвідки, що стосуються виникнення, поширення та функціонування сучасного політичного міфу та його ролі у процесі конструювання історичної пам'яті (О.Д.Бойко), комемораційних практик як способу об'єднання української спільноти (В.М.Піскун).

Звертає на себе увагу той факт, що фундатори видання прагнули максимально репрезентувати спектр ключових концептуальних складових науково-дослідницького поля, що підтверджується наявністю декількох статей історіографічного спрямування. Одну з таких розвідок, зокрема, присвячено аналізу наявних дефініцій, конструкцій, функцій історичної пам'яті у сучасних вітчизняних дослідженнях (І.Б.Наумова). Не менш актуальним є висвітлення проблеми «культурної травми» у зарубіжній історіографії (В.І.Огієнко). Новаторською та оригінальною з погляду підходів до концептуалізації історіографічних традицій виглядає стаття Л.І.Буряк, що репрезентує пошук обрисів, знаків, символів національної пам'яті в українській історичній науці доби національного відродження другої половина XIX – першої третини XX ст.

Структуру видання органічно доповнюють два блоки науково-прикладного характеру, один з яких розкриває впливи Другої світової війни та значущих

історичних подій і постатей на національну пам'ять. Аналізуючи феномен «радянської» версії пам'яті про Велику Вітчизняну війну, О.Є.Лисенко висуває стратегічно важливу тезу стосовно того, що сучасна держава має оволодіти інструментом політики пам'яті, аби запобігти спробам маніпуляцій масовою свідомістю та збурення суспільства (с.193). Ця теза, по суті, рефреном звучить у багатьох авторів видання, попри розмаїття досліджуваних проблем. У відповідності до контексту, В.М.Піскун акцентує увагу на тому, що використання історичної пам'яті може бути інструментом як творення, так і нищення, залежно від мети і завдання, які ставлять перед собою влада, держава, суспільство (с.113). Суголосною до цього твердження є позиція, що висловлюється у статті Д.В.Веденеєва, котрий вважає, що почасти в неконструктивних дискусіях у суспільстві проглядається не що інше, як готовність до того, аби розбіжності у поглядах на історію поставити вище за необхідність громадянської консолідації та забезпечення територіальної цілісності Україні (с.45).

Особливо актуальним виявляється те, що запропоновані варіанти визначень щодо полівимірності поняття «пам'ять» надають можливість визначитися з місцем вітчизняних меморіальних досліджень у системі координат європейської історіографії. З огляду на різні підходи у дослідженнях проблем пам'яті, якими представлено сучасний дискурс, простежується виокремлення декількох наукових шкіл, домінуючими серед яких залишаються німецька та французька як найбільш атрибутовані та інституціоналізовані. Ознайомлення з матеріалами збірника звичайно викликає природне запитання: з якими з існуючих історіографічних традицій асоціюють себе автори викладених концепцій? Попри те, що така належність у текстах безпосередньо не декларується, усе ж таки з'являються певні аналогії. Вони дозволяють зробити припущення щодо системи координат, у межах якої висвітлюються загальні обриси національної та історичної пам'яті. Ця система, більш за все, наближається до концепції одного з фундаторів французької школи «memory studies» П'єра Нора, котрий ініціював унікальний багатотомний проект «Місця пам'яті».

Нагадаємо, що до місць пам'яті французькі вчені відносять символи, пам'ятники, історіографію, територію, державну символіку, місця слави, традиції, ідентифікації тощо. Серед численних знакових для французів місць пам'яті у вигляді символів постають, зокрема, прапор, «Марсельеза», республіканський календар. Комеморації репрезентовано відзначенням столітніх ювілеїв Вольтера, Руссо, Французької революції, знамениті місця – собором Паризької Богоматері, замками Луари, Ейфелевою вежею, ідентифікаційні знаки – Жанною д'Арк, Декартом, гаслом «Свобода, рівність, братерство!», Парижем тощо.

Актуальною та слушною видається думка, висловлена у статті В.В.Кривошеї, щодо важливості розроблення аналогічного українського проекту, який міг би перетворитися на гостро необхідний суспільству діалог. Солідаризуючись із французькими вченими та аналізуючи моделі історичної і національної пам'яті, що існують у сучасному вітчизняному науковому просторі, В.В.Кривошея узагальнює системи координат, у межах яких можуть висвітлюватися загальні меморіальні обриси. Символічними місцями у відповідності до однієї з таких систем, що вибудовується на складових державотворчого ряду, називаються

Київ, Чигирин, Батурин, Львів, Хортиця. На сьогодні найбільш прийнятною вважається модель, що репрезентує наступний ряд місць пам'яті: тризуб, Володимир Святий, Софійський собор, Києво-Печерська лавра, Запорозька Січ, Богдан Хмельницький, Енеїда, Шевченко, Український П'ємонт, Грушевський, УНР, Бабин Яр, Чорнобиль, 24 серпня 1991 р. (с.35). Варто погодитися з головною думкою про те, що національна пам'ять українців не може конструюватися лише на історичній травмі. Неодмінно звертаючись як до трагедій, так і до триумфів, вона має враховувати культурні, технічні досягнення, біосоціальну самобутність, нові історичні реалії та формувати у цілому «позитивний мнемонічний простір українців».

Поміж тим хотілося б висловити деякі побажання засновникам наукового видання з метою його подальшого вдосконалення. На наш погляд, спостерігається певна диспропорція в конструюванні проблемно-тематичних блоків. Так, науково-прикладні розділи збірника виглядають дещо незавершеними як за кількістю, так і за тематикою. Це особливо вирізняється на тлі теоретико-методологічного розділу, який є цілісним, розмаїтим щодо актуалізованих питань і у цілому самодостатнім. Що ж стосується «значущих історичних подій та постатей у людській пам'яті», то вони представлені несправедливо обмеженою кількістю сюжетів, хоча цілком логічно передбачити, що в наступних випусках коло предметних студій буде обов'язково розширене. Водночас викликає питання правомірність винесення в окремий розділ, поза межі «значущих подій», статей, присвячених пам'яті про Другу світову війну.

Гадаємо також, що видання значно виграло б, якби на його сторінках, з огляду на суперечливість та все ще неостаточну визначеність уживаних термінів та понять, особливо стосовно теоретико-методологічних засад національної та історичної пам'яті, було розпочато дискусію стосовно тлумачення термінів.

Хотілося б побажати, щоб у наступних числах наукового збірника знайшли відображення механізми політики національної пам'яті, ґрунтовні дослідження віддзеркалення конкретних подій, явищ і постатей у колективній пам'яті, шляхів консолідації на основі національної пам'яті, подальше поглиблення вивчення символічних рядів, у тому числі й неполітичних.

У цілому ж вихід у світ збірника наукових праць, коло питань, окреслених його авторами, дозволяє констатувати, що за відносно короткий період діяльності Українського інституту національної пам'яті в новому статусі науково-дослідної установи вже немало зроблено на шляху осмислення теоретичних проблем та практик історичної та національної пам'яті. Проте, судячи із задекларованих завдань, це – лише перший успішний крок, а попереду – ще довготривалий процес наукових досліджень, спрямованих на пошук історичних істин, які мають сприяти забезпеченню ефективної державної політики формування та розвитку національної пам'яті в Україні.

**О.П.Реєнт (Київ),
П.В.Добров (Донецьк)**